

О. В. Коломицева, Л. В. Проданова

БІЗНЕС-СТРУКТУРИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Стаття присвячена аналізу умов та визначенню проблем функціонування бізнес-структур територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано забезпеченість українського бізнесу найважливішими виробничими ресурсами, які зумовлюють можливості не лише його виживання, а й ефективної роботи з метою убезпечення або реанімації економіки та соціальної сфери територіальних громад в умовах війни. Акцентовано, що серед основних проблем функціонування бізнесу територіальних громад України у воєнних умовах є: обмеженість матеріальних ресурсів, нестача кваліфікованих кадрів та обігових коштів, інфляція та девальвація, зокрема зростання цін на сировину, руйнування ділових і партнерських зв'язків та проблеми з логістикою, падіння попиту на внутрішньому ринку. Зроблено висновок, що в умовах воєнної економіки працюючий бізнес забезпечує доходи його власників і доходи найманих працівників, а найголовніше – забезпечує доходи державного бюджету та бюджетів територіальних громад різних рівнів, що дозволяє вирішувати такі важливі проблеми, як фінансова спроможність мільйонів українських громадян і збереження платоспроможного попиту національного та регіональних ринків; спроможність територіальних громад щодо швидкого вирішення найважливіших соціально-економічних питань, зокрема в частині забезпечення роботи об'єктів критичної інфраструктури; спроможність держави щодо накопичення та концентрації коштів для підтримки Збройних сил України, забезпечення соціальних виплат та національної соціально-економічної стабільності.

Ключові слова: територіальна громада, український бізнес, вимушено переміщена особа, місцевий бюджет, інфраструктура бізнесу, воєнний стан.

Вступ. В Україні вже восьмий місяць поспіль триває розв'язана Росією повномасштабна війна. Військові дії, які принесли загрозу життю простих громадян, змусили мільйони українців покинути власні домівки, роботу і шукати прихисток або в сусідніх країнах, або у відносно безпечних центральних та західних регіонах держави. Україна несе втрати не лише через біженців, а й у вигляді людських жертв – вбитих російськими окупантами військовослужбовців і закатованих цивільних осіб. Водночас військові дії на території нашої держави завдають нищівних руйнувань економіці через припинення діяльності бізнесу та закриття підприємств, а також через руйнування об'єктів критичної та ринкової інфраструктури, що неминуче призводить до скорочення обсягів виробництва й експорту (насамперед сільськогосподарської та іншої продукції, експортування якої забезпечувало вагому частину валового національного доходу), до зниження економічної активності, до фіскального і бюджетного дефіциту, до згорання інвестиційних проєктів у державі загалом та в територіальних громадах зокрема. Всі ці процеси загрожують економічній, соціальній, продовольчій, енергетичній, екологічній безпеці України. Вони несуть загрозу існуванню та життєдіяльності територіальних громад не лише в зоні бойових дій або в тимчасовій окупації, а й в усіх інших без винятку регіонах держави [1, с. 4–5]. За прогнозами Світового Банку, внаслідок військових дій вже наприкінці 2022 р. валовий внутрішній продукт України може скоротитись на 45 %, інфляція може досягти 30 %, а безробіття – сягнути до рівня 30 % працездатного населення. Для того щоб економіка країни не зупинилась, необхідно, щоб продовжував працювати бізнес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем функціонування та розвитку бізнес-структур територіальних громад в Україні звертаються такі українські дослідники, як: Х. Патицька [3]; О. Сушкова та Є. Осадчий [4]; В. Шибанін і Ю. Кормишкін [6]. Слід також назвати колективи дослідників під керівництвом А. Ковальова [2], В. Кравціва та І. Сторонянської [5]. Х. Патицька в своїй публікації акцентує увагу на ролі фінансово-економічного потенціалу бізнесу як основи реалізації економічних можливостей території [3]. О. Сушкова та Є. Осадчий проводять оцінку впливу діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу на ключові показники економічного

розвитку та рівня фінансової спроможності органів місцевого самоврядування різних рівнів в Україні [4]. В. Шебанін та Ю. Кормишкін зосереджують свою увагу на дослідженні впливу суб'єктів господарювання «на формування спроможних територіальних громад за конкретними напрямками» [6] та підкреслюють, що «ефективний розвиток підприємницької діяльності територіальної громади можна забезпечити лише через постійну синергію дій бізнес-спільноти, влади, громади та наукових кіл» [6]. Колективом авторів монографічного видання «Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку» під керівництвом В. Кравціва та І. Сторонянської запропоновано «методику оцінювання впливу механізмів адміністративно-фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів, районів, міст, територіальних громад», практична імплементація якої дозволяє виявляти «ефективність таких механізмів з позиції досягнення поставлених цілей реформи» [5]. За результатами досліджень, які представлені в монографії «Інструментарій місцевого економічного розвитку: теорія, методологія, практика», колектив авторів під керівництвом А. Ковальова запропонував науково-методичні основи «коригування стратегії соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад з урахуванням змін у зовнішньому світі і у політиці держави, подолання економічних наслідків пандемії» [2]. На тлі активного наукового пошуку розв'язання теоретичних і методичних завдань ефективного функціонування та розвитку бізнес-структур територіальних громад в Україні напрацювання науковців та практиків за проблематикою виживання бізнесу в умовах воєнної економіки практично відсутні. Інформаційною базою дослідження (здійсненого в рамках статті) стали аналітичні звіти Світового банку та Європейської комісії [7], Організації Об'єднаних Націй [8], академічних і дослідницьких інституцій Америки та України [1; 9; 10], які дозволяють відстежити динаміку окремих показників діяльності та релокації українського бізнесу, зовнішньої та внутрішньої міграції населення України впродовж останніх дев'яти місяців. У періоди перманентних загроз існуванню України та окремих її територій в умовах війни виникає потреба моніторингу стану всіх важливих елементів життєзабезпечення їх соціальної та економічної сфери, одним із яких є ефективна діяльність бізнес-структур.

Метою статті є аналіз умов та визначення проблем функціонування бізнес-структур територіальних громад України у воєнних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, станом на 1 січня 2022 р. в Україні сформовано 1469 територіальних громад, у тому числі 409 міських, 435 селищних та 625 сільських. Поки що, через російську військову агресію, абсолютно безпечного чи сприятливого місця для бізнесу в жодній із територіальних громад України практично не залишилось. Наразі за критерієм безпеки та ризиків для бізнесу можна виділити декілька типів громад: переважно безпечні (територіальні громади західних областей країни, які мають мінімальний ризик вторгнення), відносно безпечні (територіальні громади центральних областей, які забезпечують основну логістику воєнної економіки), небезпечні (території громад прифронтових областей Півночі та Півдня, яким загрожує військове вторгнення), особливо небезпечні (громади частково окупованих областей Сходу та Півдня, на території яких ведуться бойові дії) [11]. Нині Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України визначено перелік територіальних громад, які розташовані в зонах бойових дій або окуповані чи заблоковані [12]: станом на 10 вересня 2022 р. таких громад 327 у межах дев'яти областей, зокрема Дніпропетровської (10 з 86 територіальних громад), Донецької (66), Запорізької (56 з 67), Луганської (37), Миколаївської (26 з 52), Сумської (22 з 51), Харківської (56), Херсонської (49), Чернігівської (5 з 57 територіальних громад) областей.

Впродовж перших тижнів війни бізнес українських територіальних громад України пережив шокуючий період (рисунок 1). За даними Advanter Group (за підсумками проведеного в травні 2022 р. опитування власників та головних виконавчих директорів 934 малих та середніх підприємств територіальних громад), впродовж першого місяця від початку військових дій 75,3 % бізнес-структур малого та середнього бізнесу (серед тих, що були охоплені опитуванням) повністю зупинили свою роботу. Загальні прямі втрати малого та середнього бізнесу територіальних громад лише за шість перших тижнів від початку війни сягнули 64–85 млрд дол. США (втрачені ресурси, товари, основні фонди, вимушені переоплати, витрати на релокацію, не враховуючи недоотриманих прибутків). Проте вже на початку травня бізнес почав поступово відновлюватись: частка підприємств, які були зупинені або майже зупинені, скоротилась до 49 %, а 15 % досліджених підприємств змогли зберегти або збільшити обсяги робіт порівняно з 23.02.2022 р. [13].

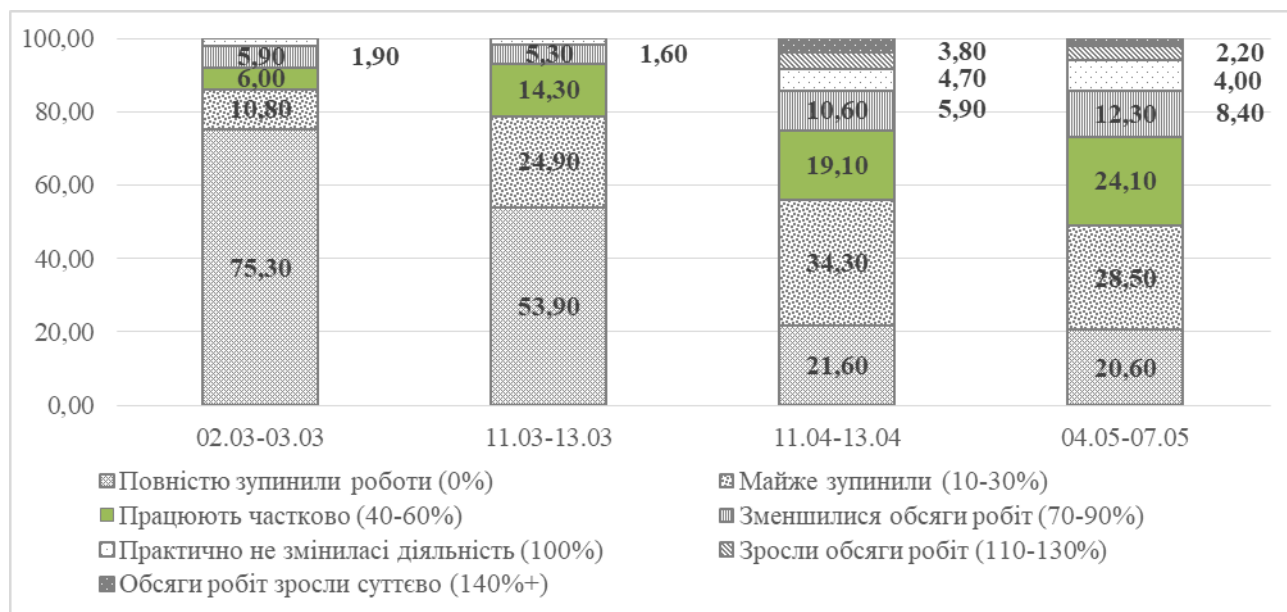
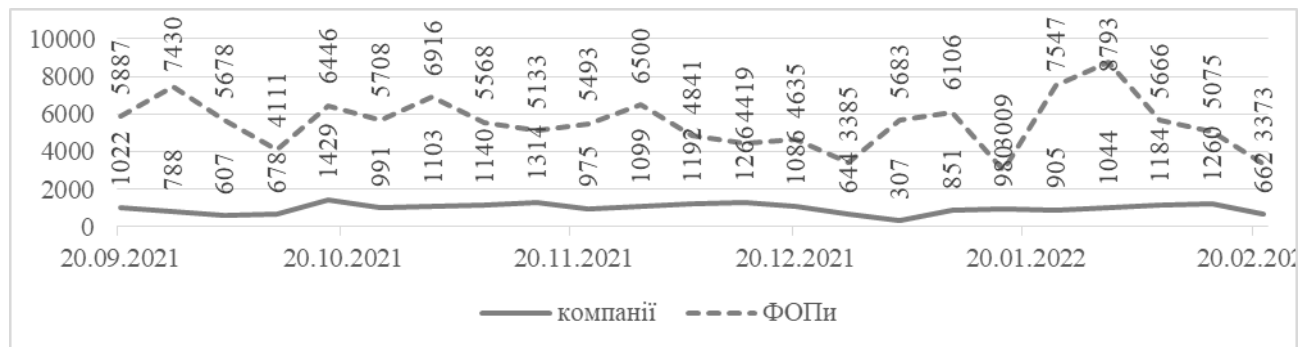

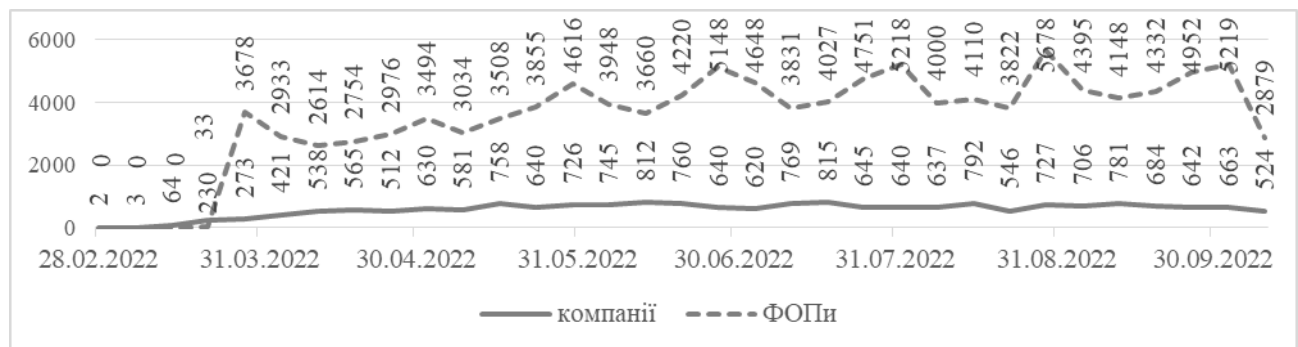
Рисунок 1. Стан бізнес-структур територіальних громад України, березень-липень 2022 р.

Наводиться за: [12]

Про відновлення та активізацію бізнесу територіальних громад свідчить також динаміка показників кількості реєстрацій нових бізнес-структур (компаній та фізичних осіб-підприємців) впродовж березня-вересня 2022 р. (рисунок 2, а і б). За зазначений період зареєстровано майже 150 тис. нових бізнесів, зокрема 132 тис. фізичних осіб-підприємців та понад 14 тис. компаній. Наразі в економіці працює 1,9 млн фізичних осіб-підприємців [14]. Для порівняння: наприкінці 2021 р. кількість діючих суб'єктів господарювання в українській економіці становила 1956,2 тис. одиниць, зокрема 1585,4 тис. фізичних осіб-підприємців [15].

а)

б)

Рисунок 2. Реєстрація нових бізнесів (компаній та фізичних осіб-підприємців) в Україні:

а) вересень 2021 р. – лютий 2022 р.; б) березень-вересень 2022 р.

Наводиться за: [14]

За період з 24 лютого 2022 р. змінились напрями діяльності нових бізнес-структур (як фізичних, так і юридичних осіб): в таблиці 1 подано інформацію про Топ-10 реєстрації нових бізнесів за напрямами діяльності. Станом на кінець серпня поточного року фізичні особи-підприємці переважно реєстрували бізнес, пов'язаний з роздрібною та оптовою торгівлею (на цей вид діяльності припадає 30 % від усіх нових, відкритих з початку війни, бізнесів фізичних осіб), у той час як у лютому це був бізнес, пов'язаний з ІТ-сферою. За кількістю реєстрацій юридичних осіб у топі опинились компанії, які працюють у сфері надання соціальної допомоги (частка таких компаній наприкінці серпня 2022 р. становила 32,8 %), а також компанії, які займаються оптовою торгівлею (15,2 %) та громадською діяльністю (13,1 %) [14].

Таблиця 1. Топ реєстрацій нових бізнесів за напрямами діяльності

Фізичні особи-підприємці			Юридичні особи		
Напрямок діяльності за КВЕД	Загальна кількість	Частка у загальній кількості, %	Напрямок діяльності за КВЕД	Загальна кількість	Частка у загальній кількості, %
Роздрібна торгівля	31470	23,7	Надання соціальної допомоги	4604	32,8
Комп'ютерне програмування	23047	17,4	Оптова торгівля	2138	15,2
Оптова торгівля	8532	6,4	Діяльність громадських організацій	1837	13,1
Інформаційні послуги	7487	5,7	Сільське господарство, мисливство	564	4,0
Транспорт	7295	5,5	Обслуговування будинків і територій	428	3,1
Забезпечення стравами та напоями	7289	5,5	Роздрібна торгівля	418	3,0
Індивідуальні послуги	4179	3,2	Транспорт	380	2,7
Діяльність головних управлінь	3614	2,7	Комп'ютерне програмування	309	2,2
Право та бухгалтерський облік	3096	2,3	Операції з нерухомим майном	284	2,0
Інші	36498	27,5	Інші	3066	21,9

Наводиться за: [14]

З метою збереження та убезпечення майна і виробничих потужностей бізнес-структур від знищення в ході воєнних дій Уряд України запровадив з середини березня 2022 р. програму релокації бізнесу до переважно та відносно безпечних територіальних громад України (якими на момент запровадження програми вважалися громади Вінницької, Волинської Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької областей). Рішення власників бізнесу щодо участі в такій програмі (стосовно переміщення) та динаміка релокацій у період березень-травень 2022 р. проілюстровані на рисунку 3 (на основі даних Advanter Group [13]). За інформацією Міністерства економіки України, станом на 15 липня 2022 р. за програмою релокації: переміщено 678 підприємств, подано 1732 заявки про надання допомоги щодо переміщення, а 467 підприємств з-поміж переміщених вже відновили свою роботу. За деякими оцінками, переважна більшість бізнес-структур перемістила свої потужності до територіальних громад Львівської (24,6 % від загальної кількості релокованих підприємств), Закарпатської (16,1 %) та Чернівецької (11,4 %) областей України [16; 17]. Проте деякі бізнес-структури перемістилися на території інших країн. За результатами опитування представників бізнес-структур, проведеного Gradus Research Company [18] (розмір вибірки – 104 респонденти), з-поміж переміщених (станом на початок липня 2022 р.) бізнес-структур 72 % залишилися на території України, 11 % бізнесу релоковано за кордон, а ще 17 % підприємств залишилися в країні лише частково. Основні напрямки переміщення бізнесу за кордон: країни Євросоюзу (62 %), інші країни Європи (15 %), країни Азії

(15 %), Північної Америки (8 %), колишнього СНД (8 %); до Польщі (63 %), Німеччини (25 %), Бельгії (13 %), Болгарії (13 %), Естонії (13 %) [17; 18].

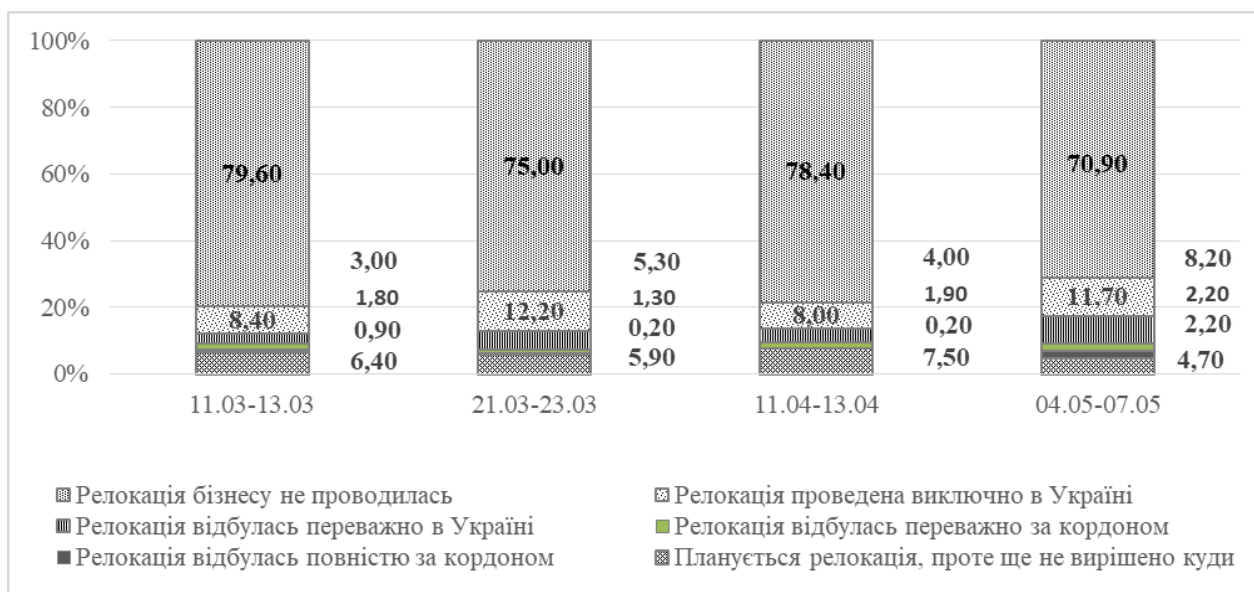

Рисунок 3. Релокація бізнесу територіальних громад України, березень-травень 2022 р.

Наводиться за: [13]

Незважаючи на те, що до урядової програми релокації бізнесу може долучитись будь-яке підприємство, пріоритет надається підприємствам оборонного комплексу та тим, які забезпечують життєдіяльність населення й економіки. Проте підприємства різного розміру та різних галузей мають різні можливості релокації та відновлення бізнесу. Можна припустити, що такі можливості для великих підприємств обмежені, а для бізнес-структур малого розміру – фактично ні. Нажаль, частина бізнес-структур, що розташована у зонах активних бойових дій, назавжди втрачена. За результатами опитування Kyivstar Business Hub (проведеного в серпні 2022 р., розмір вибірки – близько 1000 респондентів, серед яких власники, головні виконавчі директори бізнес-структур різних розмірів), наприкінці літа поточного року переважна більшість бізнес-структур працювали там, де вони знаходились і до війни: 86 % мікрокомпаній, 88 % малих компаній, 77 % середніх компаній, 79 % великих компаній від їх загальної кількості відповідно. Часткову релокацію на територію безпечніших для бізнесу громад здійснили 14 % середніх і 15 % великих компаній; повністю релоковані в Україні лише 2 % середніх компаній, по 3 % мікро- та малих компаній, 5 % великих компаній. Частково релокувалися за межі України 2 % мікрокомпаній, 3 % малих компаній, 6 % середніх компаній та 2 % великих компаній. Повністю перевезли бізнес за кордон 1 % мікрокомпаній та 1 % середніх компаній [20].

Якщо говорити про галузеві особливості, то в найскладніших умовах щодо релокації перебувають аграрні підприємства, бізнес яких прив'язаний до конкретної території та має сезонну специфіку, а технологічно визначені сезонні роботи не можна перенести або відкласти на невизначений термін. В короткі терміни практично неможливо здійснити релокацію підприємств таких важливих для територіальних громад галузей, як виробництво електроенергії, видобуток корисних копалин, галузі інфраструктури. Натомість більш мобільним та гнучким щодо релокації є бізнес у сфері надання послуг і торгівлі товарами, в ІТ-сфері. Саме тому найбільшу частку у загальній кількості вже переміщених (станом на липень 2022 р.) бізнес-структур становлять підприємства оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (38,7 % від загальної кількості переміщених підприємств), переробної промисловості (33,1 %), інформації та телекомунікації (5,9 %), професійної, наукової та технічної діяльності (5,3 %) [16; 17].

Окрім обмеження або знищення матеріальних умов та засобів, необхідних для реалізації бізнес-процесів та безперервної роботи бізнес-структур економіки територіальних громад, військові дії призвели також до значних втрат людського потенціалу. З одного боку, є людські жертви – вбиті та закатовані військові й цивільні особи, а з другого – біженці, які мігрували за межі країни, а також внутрішньо переміщені особи. За оцінками Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного валютного

фонду та Світового банку, через військові дії демографічна та гуманітарна ситуація на території України наближається до катастрофи. Станом на вересень 2022 р. гуманітарної допомоги потребують 17,7 млн українців [21; 22]. Більше того, за даними тих же міждержавних інституцій, російська війна проти України призвела до того, що кількість людей, змушених покинути місця свого постійного проживання, у всьому світі вперше (за увесь період спостережень) перевищила 100 млн осіб. За пів року війни в Україні кількість жертв серед цивільного населення становить: загинули 5,6 тис. осіб (з них 362 дитини), поранення отримали 7,9 тис. осіб. Однак це лише підтверджені й ідентифіковані випадки, які не можна порахувати на тимчасово окупованих територіях: за непідтвердженими даними, лише в одному Маріуполі кількість загиблих може становити понад 20 тис. людей [22]. З початку війни майже 14 млн громадян України (33,7 % населення країни) покинули свої домівки, зокрема 6,2 млн наразі є внутрішньо переміщеними особами, а 7,7 млн стали біженцями (переважно жінки та діти) та знайшли прихисток в інших країнах (зокрема в Польщі, Німеччині, Чехії, а також у Болгарії, Угорщині, Молдові, Румунії та Словаччині) [21]. За підрахунками ООН, понад 3 млн громадян України добровільно чи примусово вивезені з окупованих територій до Росії [22]. Наведені факти і цифри свідчать про безпрецедентне абсолютне скорочення масштабів людського потенціалу України та її територіальних громад.

Необхідно враховувати також той факт, що вимушено переміщені особи (незалежно від того, на територію яких громад України чи до яких країн відбулося переміщення) зазнають величезних матеріальних втрат (руйнування житла, пошкодження та втрата майна) і втрат фінансових можливостей (втрата роботи і доходів, втрата можливостей забезпечувати себе та свої родини коштами для існування). Майже 60 % внутрішньо переміщених осіб втратили роботу, яку мали до війни, 35 % родин переселенців мають місячний дохід, менший 5 тис. грн на місяць (що на 1,5 тис. грн менше мінімуму заробітної плати в Україні) [8]. Без засобів для існування залишаються також люди, що не покинули своїх місць проживання в небезпечних регіонах. Масштабне руйнування об'єктів критичної інфраструктури (енергетичних об'єктів, об'єктів громадського транспорту, об'єктів водопостачання) унеможлиблює доступ людей до тепла, електрики, води, тобто до умов існування та виживання. За деякими оцінками, лише фінансової допомоги потребують 70 % українських переселенців та 60 % осіб, які залишились, не кажучи вже про конкретні потреби в продуктах харчування, ліках, теплому одязі.

Війна знищує не лише людський потенціал, а й людський капітал бізнес-структур територіальних громад України. Насамперед, це стосується стану фізичного та психічного здоров'я, можливостей продовження навчання, а також збереження, розвитку та набуття нових професійних навичок тощо. Одним із чинників руйнування людського капіталу в Україні є те, що з початком війни сотні тисяч молодих та кваліфікованих фахівців українських бізнес-структур змушені покинути свої робочі місця та вступити до лав захисників держави. У результаті мобілізації та евакуації робітників бізнес-структури втратили доволі значну кількість своїх працівників. За деякими даними, станом на липень 2022 р. **діяльність сектору безпеки та оборони держави забезпечували близько мільйона людей у різних структурах, а до Збройних сил України мобілізовано 700 тис. осіб;** за пів року війни в Україні загинуло майже 9 тис. воїнів. Щодо можливостей забезпечення охорони здоров'я та освіти в сучасній Україні: з початку повномасштабної війни, у результаті бомбардувань та обстрілів, пошкоджено 826 та повністю зруйновано 127 медичних закладів, постраждали 2400 закладів освіти, з них 269 зруйновані повністю [23; 24] (таблиця 2).

З початком війни ускладнилася проблема працевлаштування населення, а відтак – можливості реалізації людського капіталу: кількість вакансій, які пропонують бізнес-структури територіальних громад, зменшилася, а кількість кандидатів, що шукають роботу (зокрема через внутрішнє переміщення), суттєво зросла. З часом співвідношення попиту та пропозиції на ринку праці вирівнюється: станом на початок березня 2022 р. кількість вакансій від довоєнного рівня становила 7 %, на початку квітня – 13 %, травня – 22 %, червня – 27 %, липня – 32 %, серпня – 38 %, а на початку вересня – 45 % від довоєнного рівня. Для порівняння: на початку 2022 р. на одну вакансію, запропоновану роботодавцями, припадало три кандидати, які шукали роботу; в другому кварталі поточного року на одну вакансію припадало від 15 до 25 кандидатів, а у вересні – шість кандидатів [25].

Проблему працевлаштування вкрай складно вирішувати вимушено переміщеним особам. За деякими оцінками, майже половина внутрішніх переселенців (47 %) наразі не працюють. Лише 28 % переміщених осіб, які були безробітними до війни або через неї втратили роботу та намагалися її знайти на новому місці, змогли це зробити [8].

Таблиця 2. Частка пошкоджених та зруйнованих освітніх закладів (за ступенем освіти) від загальної кількості та загальна сума збитків

Територіальні громади регіонів	Дошкільна	Середня	Професійно-технічна	Передвища і вища	Загалом
Частка пошкоджених та зруйнованих закладів за ступенем освіти, %					
Донецька	36,8	45,2	55,8	92,3	42,6
Харківська	21,9	37,1	47,2	63,5	31,1
Луганська	18,5	34,7	73,7	53,9	28,6
Миколаївська	11,5	22,5	32,3	50,0	17,4
Чернігівська	11,5	16	38,5	56,3	14,8
Київська	7,2	15,7	24,0	4,8	11,1
Херсонська	5,1	13	26,9	5,6	9,1
Запорізька	4,7	11,1	10,8	47,6	8,6
Житомирська	3,6	7,3	29,1	21,1	6,0
м. Київ	3,9	8,1	4,4	0	5,4
Сумська	2,6	6,4	13,8	40,0	5,3
Загальна сума збитків, млн дол. США					
Загальні збитки	709	1746	422	643	3 520

Наводиться за: [24]

Можна припустити, що вимушено переміщені люди мають менше конкурентних переваг при пошуку роботи в тих територіальних громадах, до яких вони переїхали, насамперед, через брак інформації про особливості місцевих ринків праці, відсутність особистих контактів, необхідність додаткових витрат часу на вирішення житлових і побутових проблем (пошуки та облаштування житла, догляд за дітьми чи літніми членами родини), а у зв'язку із цим – через потребу гнучкого графіка роботи або формату неповної зайнятості. Зазвичай вимушено переміщені особи, які потребують термінового вирішення питання працевлаштування (з метою фінансового забезпечення задоволення нагальних потреб своїх родин), схильні до заниження своїх очікувань щодо рівня оплати праці. Вони готові працювати: на посадах, що вимагають нижчого від звичайного або досягнутого ними рівня кваліфікації; на робочих місцях, де трудові права порушуються; без офіційного оформлення [26].

Слід додати, що наразі значна частина вимушено переміщених осіб залишили домівку вже вдруге: серед територіальних громад, міста та села яких з перших днів війни опинилися в зоні активних бойових дій, багато таких, що стали прихистком для переселенців з 2014 р. За даними Міжнародної організації з міграції ООН, станом на вересень 2022 р. територіальні громади, які є місцем походження переважної більшості внутрішньо переміщених осіб, належать Донецькій (23 % від загальної кількості усіх внутрішньо переміщених осіб станом на вказану дату), Харківській (21 %), Херсонській (11 %), Луганській (8 %) областям та м. Київ (10 %); територіальні громади, що прийняли найбільшу частку переміщених осіб, знаходяться в Дніпропетровській області (13 % від загальної кількості всіх внутрішньо переміщених осіб), м. Київ (10 %), Харківській (10 %), Київській (8 %) та Полтавській (7 %) областях [8, с. 2].

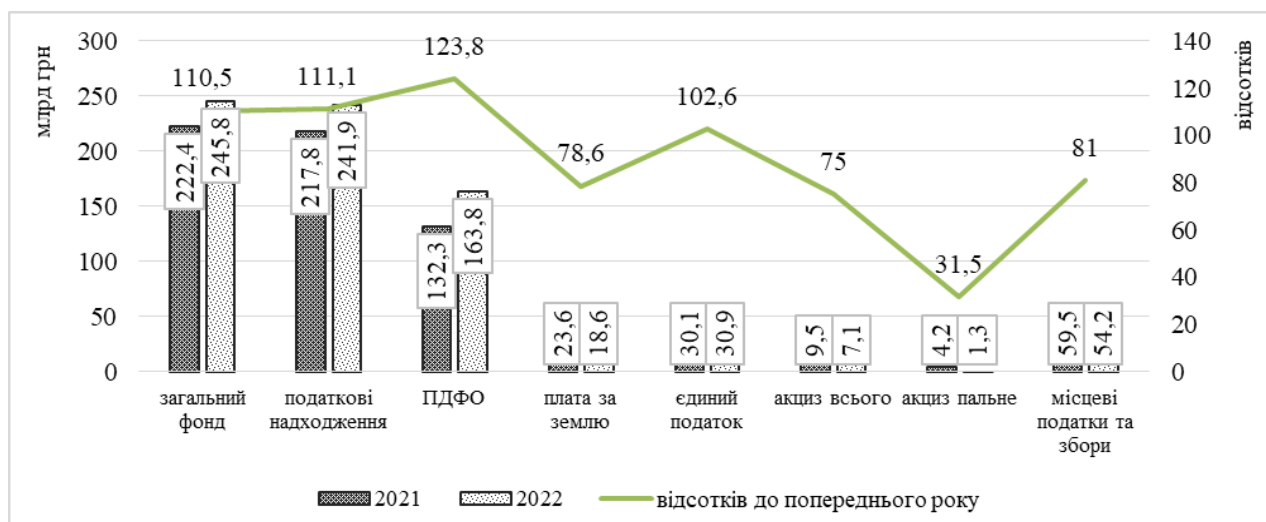
Окрім матеріальних і людських ресурсів, важливе значення для функціонування бізнес-структур територіальних громад мають фінансові ресурси. Основним джерелом таких ресурсів для бізнес-структур є прибуток. За результатами опитування Kyivstar Business Hub [20] (проведеного, як вже зазначалося, в серпні 2022 р., розмір вибірки – 1000 респондентів), за шість місяців війни більше як у третини (від загальної кількості досліджених) бізнес-структур територіальних громад України витрати зросли на 20–50 %, а прибутки зменшились на 20–50 % (таблиця 3). Зазначена динаміка витрат і прибутків бізнесу означає, що доволі значна частка бізнес-структур зазнала суттєвого збільшення витрат на логістику та виробничі ресурси (через порушення ланцюгів поставок, нестачу ресурсів, руйнування об'єктів інфраструктури), а також скорочення обсягів реалізації (насамперед через рекордне падіння внутрішнього попиту у результаті масштабного переміщення населення (в межах чи за межі України), зміни структури і географії розміщення населення). Рекордне падіння попиту негативно впливає переважно на роботу малого та середнього бізнесу, насамперед, у регіонах, з яких масово виїхали їх постійні мешканці. В територіальних громадах практично усіх областей України спроможність нарощувати обсяги виробництва та реалізації зберігають бізнес-структури тих галузей, які забезпечують базові потреби населення: виробляють продукти харчування, одяг чи взуття [11].

Таблиця 3. Динаміка витрат та прибутків бізнес-структур територіальних громад, серпень 2022 р. (частка бізнес-структур від загальної кількості досліджених, %)

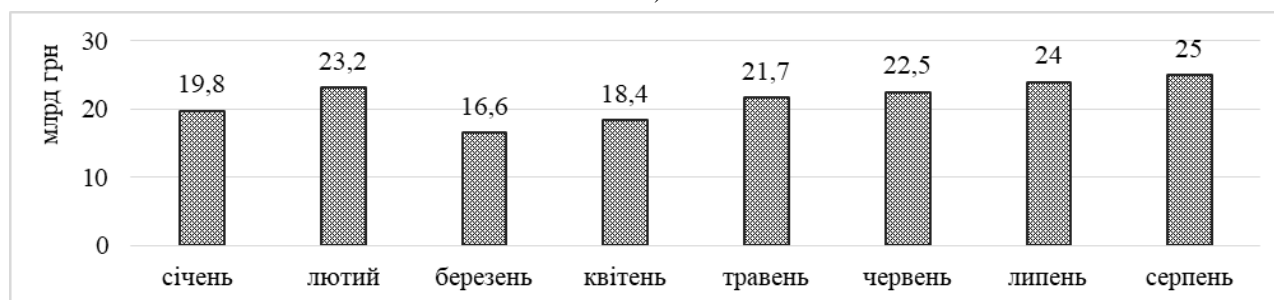
Розмір бізнес-структур	витрати			прибуток		
	зменшення на 20–50 %	не змінилися	зростання на 20–50 %	зменшення на 20–50 %	не змінився	зростання на 20–50 %
мікро-	8	8	32	31	7	3
малі	5	9	40	33	4	5
середні	3	10	35	35	6	3
великі	7	4	30	33	6	2

Наводиться за: [20]

Своєрідним узагальнюючим показником стану бізнес-структур є їх здатність виконувати свої податкові зобов'язання, забезпечувати доходи державного бюджету та бюджетів територіальних громад різних рівнів. Динаміка надходжень до місцевих бюджетів за січень-серпень 2021 та 2022 рр. відповідно зображена на рисунку 4, а. За вісім місяців 2022 р. до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 245,8 млрд грн, що на 10,5 %, або на 23,4 млрд грн більше, ніж за аналогічний період 2021 р. Зростання доходів бюджетів зумовлено в основному збільшенням (порівняно з відповідним періодом минулого року) загальної суми надходжень у вигляді податку з доходів фізичних осіб – на 23,8 %, або на 31,5 млрд грн. Водночас відбулося скорочення від надходжень плати за землю – на 21,4 %, або на 5 млрд грн [27].

а)

б)

Рисунок 4. Динаміка надходжень в абсолютному вимірі:

- а) місцевих бюджетів, січень-серпень 2021 та 2022 рр.;
 б) бюджетів територіальних громад, січень-серпень 2022 р.

Наводиться за: [27]

Приріст загальної суми доходів бюджетів територіальних громад за вісім місяців 2022 р. порівняно з відповідним періодом 2021 р. становить 10,6 %, а помісячна динаміка доходів бюджетів територіальних громад (загального фонду без трансфертів) за січень-серпень 2022 р. зображена

на рисунку 4, б. За розрахунками фахівців з питань наповнення місцевих бюджетів, у структурі загального фонду (без трансфертів) цих бюджетів надходження від оподаткування доходів фізичних осіб у серпні 2022 р. становлять 66,7 %. Починаючи з березня 2022 р., збільшення доходів за цим показником зумовлено рекордним зростанням грошових виплат військовослужбовцям: у серпні поточного року абсолютний розмір таких надходжень сягнув 10 млрд грн на місяць. Натомість, починаючи з березня 2022 р., надходження від оподаткування доходів фізичних осіб у вигляді заробітної плати (що забезпечуються податковими агентами) значно знизилися і наразі знаходяться нижче рівня аналогічного періоду 2021 р. [27]. Отже, значного позитивного впливу діяльності бізнес-структур на формування бюджетів територіальних громад в Україні в умовах війни не спостерігається.

У підсумку, узагальнюючи проблеми бізнесу територіальних громад України у воєнних умовах, звернемося до аналітичних звітів, проведених у вересні поточного року Advanter Group [28], Європейською бізнес-асоціацією [29] й Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕДПК) [30]. Звіти містять результати досліджень сучасних перешкод та ризиків діяльності українського бізнесу та підтверджують наявність проблем функціонування бізнес-структур територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні, висвітленню яких присвячено цю публікацію. Основні перешкоди та ризики діяльності українського бізнесу, за версією Advanter Group (розмір вибірки – 863 респонденти) та ІЕДПК (вибірка: понад 500 підприємств територіальних громад 21 регіону України), проілюстровано на рисунку 5, а і б відповідно.

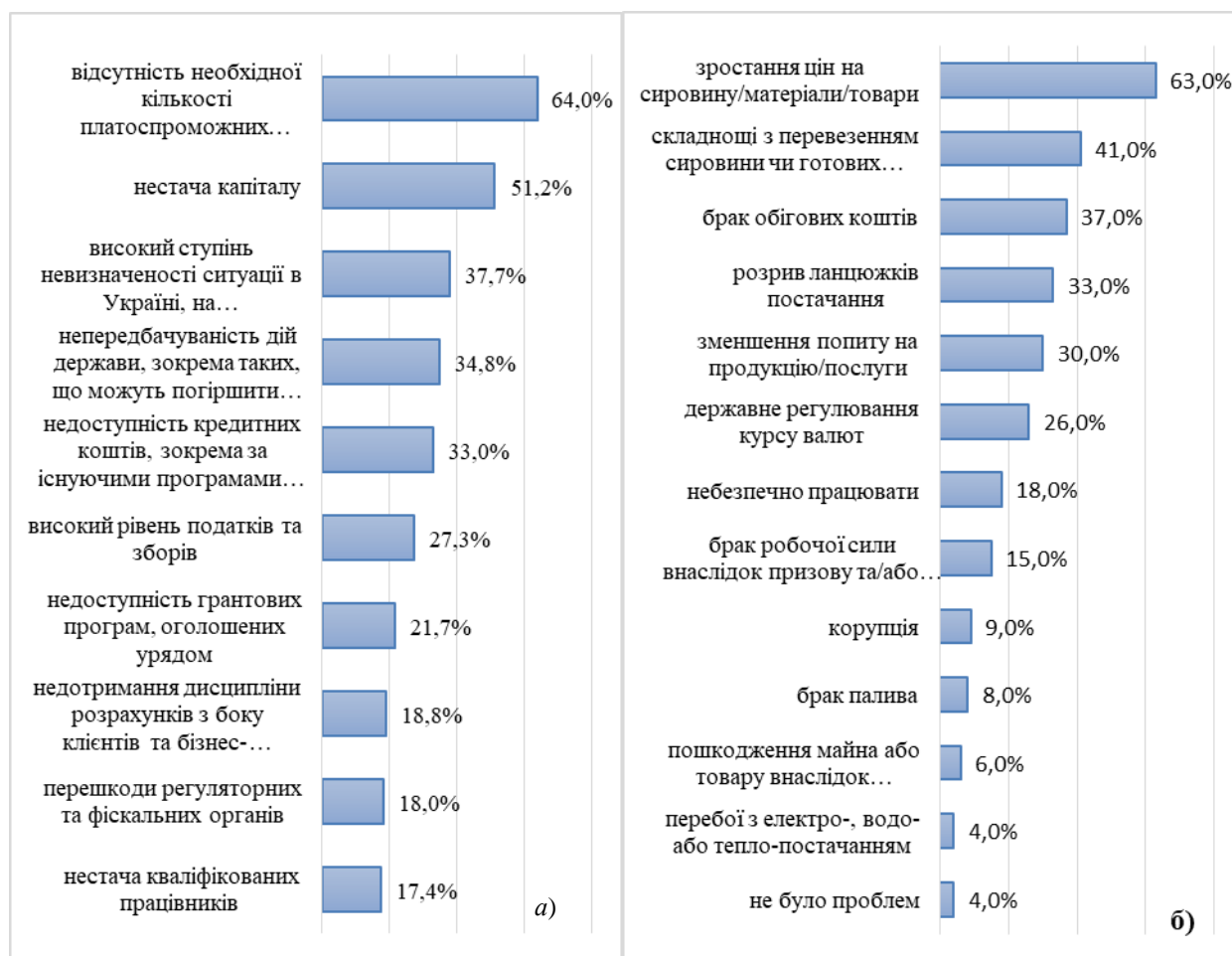

Рисунок 5. Проблеми функціонування українських бізнес-структур в умовах війни:

а) за версією Advanter Group; б) за версією ІЕДПК

Наводиться за: [28; 30]

За версією Advanter Group, основними проблемами функціонування та розвитку українського бізнесу у воєнних умовах є: відсутність необхідної кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку (так вважають власники і топ-менеджери 64 % бізнес-структур, охоплених

дослідженням); нестача капіталу (51,2 %); високий ступінь невизначеності ситуації в Україні (37,7 %) [28]. За результатами дослідження ІЕДПК, основними перешкодами в діяльності українських бізнес-структур через вісім місяців від початку війни є: зростання цін на сировину, матеріали, товари (так вважають власники і топ-менеджери 63 % досліджених бізнес-структур), складнощі із перевезенням сировини чи готових товарів територією країн (41 %), брак обігових коштів (37,0 %).

Перешкоди та, відповідно, проблеми бізнес-структур під час війни на території громад різних областей України (наприклад західних, східних чи центральних) різняться. Проте результати дослідження Європейської бізнес-асоціації (розмір та особливості вибірки: 90 респондентів – представники бізнес-структур територіальних громад Дніпропетровської, Львівської, Одеської та Харківської областей) [29] красномовно свідчать про те, що наразі в будь-якій точці нашої країни бізнес проходить одні й ті ж складні випробування. Так, для бізнес-структур територіальних громад Львівської області актуальним є подолання труднощів з логістикою, зниженням купівельної спроможності населення, з бронюванням співробітників від мобілізації. Власники і топ-менеджери бізнесу територіальних громад Одеської області до значущих перешкод відносять труднощі з логістикою, зниження купівельної спроможності населення, а також проблему відтоку персоналу за кордон. До топ-проблем бізнес-структур Дніпропетровської області респонденти включили втрату активів на окупованих територіях, труднощі з логістикою та втрати персоналу. Основними проблемами бізнесу територіальних громад Харківської області респонденти вважають відтоку персоналу за кордон, зниження купівельної спроможності населення та втрату активів на окупованих територіях [29].

Висновки. Таким чином, ефективна робота бізнес-структур для територіальних громад України в умовах воєнного стану має величезне значення. Бізнес має забезпечувати доходи його власників і доходи найманих працівників, а найголовніше – забезпечувати доходи державного бюджету та бюджетів територіальних громад різних рівнів, що дозволить вирішувати такі важливі проблеми, як фінансова спроможність мільйонів українських громадян та збереження платоспроможного попиту внутрішнього ринку; спроможність територіальних громад щодо швидкого вирішення найважливіших соціально-економічних питань, зокрема в частині забезпечення роботи об'єктів критичної інфраструктури; спроможність держави щодо накопичення та концентрації коштів для підтримки збройних сил України, забезпечення соціальних виплат та національної соціально-економічної стабільності.

Список використаної літератури

1. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості: наук.-аналіт. видання / наук. ред. І. З. Сторяньська. Львів: Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долішнього НАН України. 2022. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf>
2. Інструментарій місцевого економічного розвитку: теорія, методологія, практика: монографія / А. І. Ковальов, Т. С. Корольова, Н. В. Сментина та ін.; за заг. ред. А. І. Ковальова. Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. 413 с.
3. Патицька Х. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: механізми функціонування та активізації: монографія / Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долішнього НАН України. Львів, 2019. 209 с.
4. Сушкова О., Осадчий Є. Оцінка впливу малого та середнього бізнесу на економічний розвиток та фінансову спроможність територіальних громад різних рівнів в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 2 (26). С. 141–153.
5. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. В. С. Кравціва, І. З. Сторяньської. Львів: Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долішнього НАН України, 2020. 531 с.
6. Шибанін В. С., Кормишкін Ю. А. Роль підприємництва у формуванні територіальних громад. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2017. Вип. 4. С. 3–11.
7. Звіт «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення – серпень 2022». Світовий Банк, Уряд України, Європейська Комісія. 2022. URL: <http://iceg.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/SHvidka-otsinka.pdf>
8. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 9. 26 вересня 2022 р. Міжнародна організація з міграції ООН. URL: https://displacement.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R9_IDP_FINAL_UKR%20version%20%281%29.pdf
9. A blueprint for the reconstruction of Ukraine / T. Becker, B. Eichengreen, Yu. Gorodnichenko et al. 08.04.2022. URL: <https://www.graduateinstitute.ch/library/publications-institute/blueprint-reconstruction-ukraine>
10. Економіка громад і регіонів в умовах воєнного стану та пріоритети їх повоєнного розвитку / Агенція місцевого екон. розвитку Яворівщини. 2022. URL: <http://amer.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/ECONOMY-OF-COMMUNITIES-AND-REGIONS.pdf>

11. Нове обличчя українського підприємництва. Як війна вплинула на малий та середній бізнес у різних регіонах України? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/>
12. Про затвердження Переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 23 серпня 2022 року: Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України № 75 від 25.04.2022 (редакція від 20.09.2022 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-22#Text>
13. Advanter Group. URL: <https://advanter.ua/>
14. Майже 150 тисяч сміливих бізнесів відкрилося з моменту вторгнення РФ. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/brave-business-in-war>
15. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Огляд реалізації програми релокації підприємств в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpruyemstv-v-ukrayini>
17. Релокація бізнесу: у безпечні регіони переміщено вже 678 підприємств. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=848b9e47-8b94-4495-9e76-aec1eee8d371&title=RelokatsiiaBiznesu-UBezpechniRegioniPeremischnoVzhe678-Pidprimstv>
18. Опитування українського бізнесу. Gradus Research Company. Лип. 2022 р. URL: https://gradus.app/documents/262/Gradus_Forbes_Ukrainian_Business_Survey.pdf
19. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/>
20. Дослідження стану українського бізнесу під час війни: як себе почувають середні, малі та великі компанії. *Kyivstar Business Hub*. URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/doslidzhennya-stanu-ukrayinskogo-biznesu-pid-chas-vijny-yak-sebe-pochuvayut-seredni-mali-ta-velyki-kompaniyi/>
21. Ukraine situation. UNHCR revised supplementary appeal 2022. Addendum for increased requirements in Ukraine. Oct., 2022. URL: <https://reporting.unhcr.org/ukraine-supplementary-appeal-2022-addendum>
22. Дорош С., Зануда А. Пів року війни Росії проти України у 10 цифрах. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62610639>
23. В Україні 2400 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/2400-zakladiv-osviti-postrazhdali-vid-bombarduvan-ta-obstriliv-269-z-nih-zrujnovani-povnistyu-sergij-shkarlet>
24. Оперативна оцінка втрат активів сектору освіти України у зв'язку з війною (станом на липень 2022). URL: <https://voxukraine.org/operativna-otsinka-vtrat-aktiviv-sektoru-osvity-ukrayiny-u-zv-yazku-z-vijnoyu-standom-na-lypen-2022/>
25. Шість людей на вакансію. Яка ситуація на ринку праці в Україні. URL: https://tvoemisto.tv/news/u_yakyh_oblastyah_naybilshe_ukraintsiv_ta_138202.html
26. Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня – 10 червня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/researches/vumushena-migraciya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-cherhvnya-2022/>
27. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 8 місяців 2022 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15570>
28. Топ-10 проблем, що заважають відновлювати та розвивати бізнес в Україні. URL: <https://news.finance.ua/ua/top-10-problem-shho-zavazhayut-vidnovlyuvaty-ta-rozvyvaty-biznes-v-ukraini>
29. Труднощі з логістикою та відтік персоналу – головні виклики бізнесу в регіонах. URL: <https://eba.com.ua/trudnoshhi-z-logistykoju-ta-vidtik-personalu-golovni-vyklyky-biznesu-v-regionah/>
30. Основні економічні тенденції у вересні 2022 року (за результатами Нового щомісячного опитування підприємств) / Ін-т екон. дослідж. та політ. консультацій. Київ. URL: <http://www.ier.com.ua/institute/news?pid=7007>

References

1. Storianska, I. Z. (Ed.) (2022), "The economy of the regions of Ukraine in the conditions of war: Risks and directions of ensuring stability": sci. and analyt. ed., Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishnyi of National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, available at: <https://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf> [in Ukrainian].
2. Kovalov, A. I., Korolova, T. S., Smentyna, N. V. et al. (2021), *Toolkit of local economic development: Theory, methodology, practice: monograph*, FOP Hulyaeva V.M., Kyiv, 413 p. [in Ukrainian].
3. Patytska, Kh. (2019), *Financial and economic potential of territorial communities: Mechanisms of functioning and activation: monograph*, Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishnyi of National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 209 p. [in Ukrainian].
4. Sushkova, O., Osadchyi, Ye. (2021), "Assessment of the impact of small and medium-sized businesses on the economic development and financial capacity of territorial communities of different levels in Ukraine", *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia*, No. 2 (26), pp. 141-153 [in Ukrainian].
5. Kravtsiv, V. S., Storianska, I. Z. (Eds) (2020), *Territorial communities in conditions of decentralization: Risks and mechanisms of development: monograph*, Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishnyi of National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 531 p. [in Ukrainian].

6. Shebanin, V. S., Kormyshkin, Yu. A. (2017), "The role of entrepreneurship in the formation of territorial communities", *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomoria*, Iss. 4, pp. 3-11 [in Ukrainian].
7. Report "On rapid assessment of damage and recovery needs - August 2022" (2022), World Bank, Government of Ukraine, European Commission, available at: <http://iceg.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/SHvidka-otsinka.pdf> [in Ukrainian].
8. Report "On internal displacement in Ukraine. Survey of the general population. Round 9" (Sept. 26, 2022), UN International Organization for Migration, available at: https://displacement.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R9_IDP_FINAL_UKR%20version%20%281%29.pdf [in Ukrainian].
9. Becker, T., Eichengreen, B., Gorodnichenko, Yu. et al. (08.04.2022), "A blueprint for the reconstruction of Ukraine", available at: <https://www.graduateinstitute.ch/library/publications-institute/blueprint-reconstruction-ukraine> [in Ukrainian].
10. "Economy of communities and regions under martial law and priorities of their post-war development", Agency of local economic development of Yavoriv region (2022), available at: <http://amer.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/ECONOMY-OF-COMMUNITIES-AND-REGIONS.pdf> [in Ukrainian].
11. "The new face of Ukrainian entrepreneurship. How did the war affect small and medium-sized businesses in different regions of Ukraine?", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/> [in Ukrainian].
12. Order of the Ministry on Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine "On the approval of the List of territorial communities located in the area of military (combat) operations or under temporary occupation, encirclement (blockade) as of August 23, 2022" (Apr. 25, 2022), No. 75 (revision dated Sept. 20, 2022), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-22#Text> [in Ukrainian].
13. Advanter Group, available at: <https://advanter.ua/>
14. "Almost 150,000 brave businesses have opened since the invasion of the Russian Federation", available at: <https://opendatabot.ua/analytics/brave-business-in-war> [in Ukrainian].
15. State Statistics Service of Ukraine, available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
16. "Overview of the implementation of the enterprise relocation program in Ukraine", available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryemstv-v-ukrayini> [in Ukrainian].
17. "Relocation of business: 678 enterprises have already been relocated to safe regions", available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=848b9e47-8b94-4495-9e76-aec1eee8d371&title=RelokatsiiaBiznesu-UBezpechniRegioniPeremischenoVzhe678-Pidprimstv> [in Ukrainian].
18. "Survey of Ukrainian business" (July, 2022), Gradus Research Company, available at: https://gradus.app/documents/262/Gradus_Forbes_Ukrainian_Business_Survey.pdf [in Ukrainian].
19. "Business in the conditions of war: Who suffered the greatest losses and how businesses recover", available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> [in Ukrainian].
20. "Study of the state of Ukrainian business during the war: How medium, small and large companies feel", *Kyivstar Business Hub*, available at: <https://hub.kyivstar.ua/news/doslidzhennya-stanu-ukrayinskogo-biznesu-pid-chas-vijny-yak-sebe-pochuvayut-seredni-mali-ta-velyki-kompaniyi/> [in Ukrainian].
21. "Ukraine situation. UNHCR revised supplementary appeal 2022. Addendum for increased requirements in Ukraine" (Oct., 2022), available at: <https://reporting.unhcr.org/ukraine-supplementary-appeal-2022-addendum>
22. Dorosh, S., Zanuda, A., "Half a year of Russia's war against Ukraine in 10 figures", BBC News Ukraine, available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62610639> [in Ukrainian].
23. "In Ukraine, 2,400 educational institutions were damaged by bombings and shelling", available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/2400-zakladiv-osviti-postrazhdali-vid-bombarduvan-ta-obstriliv-269-z-nih-zrujnovani-povnistyu-sergij-shkarlet> [in Ukrainian].
24. "Operational assessment of losses of assets of the education sector of Ukraine in connection with the war (as of July 2022)", available at: <https://voxukraine.org/operatyvna-otsinka-vtrat-aktyviv-sektoru-osvity-ukrayiny-u-zv-yazku-z-vijnoyu-stanom-na-lypen-2022/> [in Ukrainian].
25. "Six people per vacancy. What is the situation on the labor market in Ukraine", available at: https://tvoemisto.tv/news/u_yakyh_oblastyah_naybilshe_ukraintsiv_ta_138202.html [in Ukrainian].
26. "Forced migration and war in Ukraine (March 24 - June 10, 2022)", available at: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-cherვნya-2022/> [in Ukrainian].
27. "Analysis of implementation of local budgets for 8 months of 2022", available at: <https://decentralization.gov.ua/news/15570> [in Ukrainian].
28. "Top 10 problems preventing the restoration and development of business in Ukraine", available at: <https://news.finance.ua/ua/top-10-problem-shho-zavazhayut-vidnovlyuvaty-ta-rozvyvaty-biznes-v-ukraini> [in Ukrainian].
29. "Difficulties with logistics and the outflow of personnel are the main challenges of business in the regions", available at: <https://eba.com.ua/trudnoshhi-z-logistyky-vidtik-personalu-golovni-vyklyky-biznesu-v-regionah/> [in Ukrainian].
30. "Main economic trends in September 2022 (according to the results of the New Monthly Enterprise Survey)", Institute of Economic Research and Political Consultations, Kyiv, available at: <http://www.ier.com.ua/institute/news?pid=7007> [in Ukrainian].

O. V. Kolomytseva, L. V. Prodanova

BUSINESS STRUCTURES OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE MARITAL STATE: PROBLEMS OF FUNCTIONING

The article is devoted to studying the state of business structures of Ukrainian territorial communities, in which they found themselves due to large-scale Russian aggression against Ukraine. The article aims to analyze the conditions and identify the problems of functioning of business structures of territorial communities in wartime conditions. The state of Ukrainian business provision with the essential production resources, human, material, and financial resources in particular, which determine the possibilities not only of its survival but also of practical work to secure or resuscitate the economy and social sphere of territorial communities in conditions of war, is analyzed. The population displacement trends within the country and abroad, as well as the employment of internally displaced persons, are characterized. The total losses of the state territorial communities' economy from the damage to the infrastructure as a result of military actions are analyzed. The trends of the leading indicators of local budgets, particularly the amount and structure of income and expenses, are determined. The experience of business relocation from the places of active hostilities to territorial communities in relatively safe regions of the state and the experience of restoring the relocated business structures are summarized. It is emphasized that among the main problems of the business functioning of territorial communities of Ukraine in wartime conditions are: limited material resources, lack of qualified personnel and working capital, inflation and devaluation, in particular, the rise in prices for raw materials, the destruction of business and partnership ties, and problems with logistics, a drop in solvent demand on the market. In the conditions of the military economy, a working business must provide the owners' income and the employees' payment. Most importantly, it provides the income of the state budget and the budgets of territorial communities of various levels, which allows to solve such vital problems as the financial capacity of millions of Ukrainian citizens and the preservation of solvent demand of domestic market, the financial capacity of territorial communities to quickly resolve the most important socio-economic issues, in particular in terms of ensuring the operation of critical infrastructure facilities, and the financial ability of the state to accumulate and concentrate funds to support the armed forces of Ukraine, ensure social benefits and national socio-economic stability.

Keywords: territorial community, Ukrainian business, forcibly displaced person, local budget, business infrastructure, martial law.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2022

DOI 10.24025/2306-4420.66.2022.268564

Коломицева О. В., д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики та маркетингу, Черкаський державний технологічний університет

e-mail: e.v.kolomytseva@gmail.com

ORCID 0000-0002-6769-0590

Kolomytseva O. V., Doctor of Economics, Full Professor, Head of the Department of Economic Cybernetics and Marketing, Cherkasy State Technological University

Проданова Л. В., д-р екон. наук, професор, професор кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Черкаський державний технологічний університет

e-mail: l.prodanova@chdtu.edu.ua

ORCID 0000-0003-4280-6013

Prodanova L. V., Doctor of Economics, Full Professor, Professor at the Department of Management and Business Administration, Cherkasy State Technological University